

ՄԱՐԻԱՄ Վ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, բ.գ.թ.

**ՄԻԱՅՅԱԼ ԵՎ ԱՆԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ
ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐՁԱԳԱՆՔԸ ՊՈԼՍԱՀԱՅ
ՄԱՄՈՒԼԻ ԷՋԵՐՈՒՄ**

Բանալի բառեր՝ Կոստանդնուպոլիս, արևմտահայ մամուլ, Միացյալ և Անկախ Հայաստան, արքերական, Հայոց ցեղասպանություն, քաղաքականություն, Հայ ուսմկավարներ, Ժողովրդական կուսակցություն, դաշնակցական ուղղվածություն ունեցող թերթեր, հայացքներ:

1918 թ. դեկտեմբերին Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը Փարիզի Խաղաղության վեհաժողով մեկնող հայկական պատվիրակությանը հրահանգել էր այնտեղ պաշտպանել Միացյալ Հայաստանի գաղափարը¹:

Արդեն 1919 թ. մայիսի 26-ին և 27-ին հանրապետության Գործադիր մարմինն ընդունեց «Միացյալ Հայաստանի» և «Հայաստանի խորհրդարանի համալրման» մասին օրենքները², իսկ մայիսի 28-ին կատարվեց հայտարարություն Հայաստանի 2 մասերի միավորման և Միացյալ ու Անկախ Հայաստան հռչակելու մասին³: Մայիսի 28-ին տեղի ունեցած կառավարության նիստում վարչապետի պաշտոնակատար Ալեքսանդր Խատիսյանը կարդաց Հայաստանի 2 մասերի միավորման վերաբերյալ պաշ-

¹ Հայոց պատմություն, հ. IV, գիրք առաջին, Երևան, 2010, էջ 75:

² Նույն տեղում, էջ 73–74:

³ Նույն տեղում, էջ 74:

տոնական հայտարարագիր-հոշակագրի տեքստը⁴։ Այդ հայտարարությունը սկիզբ դրեց երկրի կոալիցիոն իշխանական 2 հիմնական ուժերի՝ ՀՅԴ-ի և ՀԺԿ-ի միջև լուրջ տարաձայնությունների, ինչի հետևանքով Ժողովրդական կուսակցությունը դուրս եկավ կառավարական կոալիցիայից։ Պառակտման հիմնական պատճառն այն էր, որ կառավարությունը, «առանց խորհրդարանի գիտության ու ՀԺԿ գաղափարակից Արևմտահայ Ազգային պատվիրակության ղեկավար Պողոս Նուբար փաշայի (1851–1930) համաձայնության, պաշտոնական հայտարարություն արեց Միացյալ և Անկախ Հայաստանի հոշակման և Հայաստանի Խորհուրդը արևմտահայ 12 ներկայացուցիչներով համալրելու մասին»⁵։ Սա երևացող արտաքին պատճառն էր։ Վտանգավորը չերևացող ներքին պատճառն էր, այսինքն՝ ապագա Միացյալ և Անկախ Հայաստանի կառավարության կազմի ու վարչապետի ընտրության խնդիրն էր⁶։ Ինչպես վկայել էր Սիմոն Վրացյանը, Պողոս Նուբարն ու նրա կողմնակիցները, թեև սկզբունքորեն կողմ էին Միացյալ և Անկախ Հայաստանի մասին հայտարարությանը, սակայն գտնում էին, որ «բոլոր մարդկային և աստվածային օրենքներով Միացյալ Հայաստանի կառավարությունը պետք է կազմվեր Փարիզում և անպայման Պողոս փաշա Նուբարի նախագահության տակ»⁷։

⁴ Նույն տեղում։

⁵ **Հակոբյան Ա.**, Հայաստանի Հանրապետությունը 1918–1920 թթ., Երևան, 2018, էջ 58–59։

⁶ **Փալոյան Գ.**, Հայաստանը և մեծ տերությունները 1917–1923 թթ., Երևան, 1999, էջ 92–93։

⁷ **Վրացյան Ս.**, Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, 1993, էջ 290։

Ստորև կփորձենք անդրադառնալ վերոհիշյալ հիմնախնդրին՝ հիմնվելով պոլսահայ առաջատար պարբերականների հրապարակումների վրա:

«Ճակատամարտ» օրաթերթը հրատարակվում էր ցեղասպանությունից մազապուրծ եղած դաշնակցական գործիչների ջանքերով: Այն ոչ պաշտոնապես համարվում էր ՀՅԴ Արևմտյան բյուրոյի «Ազատամարտ» պաշտոնաթերթի իրավահաջորդը: Այս պարբերականն անվերապահորեն ընդունում և պաշտպանում էր Միացյալ Հայաստանի գաղափարը: Դրա էջերում չկա հակառակ բովանդակության որևէ հրապարակում: Պոլսահայ պարբերականներից միայն այս թերթն է հանգամանորեն ներկայացրել խորհրդարանի այն նիստը, որտեղ ընդունվել էր Միացյալ Հայաստանի մասին հռչակագիրը⁸: Ըստ այդ հրապարակման՝ դեպի խորհրդարան շարժվող բազմության առջևից արևմտահայ և արևելահայ երիտասարդների ուղեկցությամբ քայլել էր ազատագրված և Միացյալ Հայաստանը խորհրդանշող սպիտակագգեստ մի կին⁹: «Օրինակելի կարգապահությամբ զօրքը և հասարակութիւնը բռնած էին խորհրդարանի մուտքին փողոցը: Օտարերկրեայ և հարևան պետութիւններու ներկայացուցիչները, Կաթողիկոսը, հիւրեր ու խումն հասարակութիւնը սրբազան հպարտութեամբ մը ներս կը մտնէին խորհրդարանի սրահէն՝ լսելու համար Միացեալ Հայաստանի անկախութեան յայտարարութիւնը»¹⁰, - գրված էր թերթում: Վարչապետն ընթերցել էր Միացյալ, Անկախ և Ազատ Հայաստանի մասին կառավարության պաշտոնական հայտարար-

⁸ «Ճակատամարտ», Կ. Պոլիս, 1 հուլիսի, 1919 թ. («Միացյալ Հայաստանի հայտարարությունը»):

⁹ Նույն տեղում:

րագիրը՝ «որոտընդոստ կեցցէներով ու ծափերով ընդհատուած»¹¹: Այն կարդացվել էր նաև ֆրանսերեն՝ դաշնակից պետությունների ներկայացուցիչների համար¹²: Ապա խորհրդարանի կազմում էին ընդունել արևմտահայ 12 պատգամավորի՝ «որպէս իրական միացման վաւերացում՝ համաձայն արևմտահայ համագումարի փետր.ի 6ի որոշման»¹³: Հանդիսավոր նիստի ավարտին Ա. Խատիսյանը հրավիրյալ պաշտոնատար անձանց հետ դուրս էր եկել խորհրդարանի պատշգամբ և բալկոն հավաքված բազմության համար կարդացել էր Միացյալ Հայաստանի մասին հայտարարագիրը. «Այդ պահուն թնդանոթի 30 հարուածներ ազդարարեցին հայութեան այս օրուան նշանակութիւնն ու մեծութիւնը»¹⁴:

Պարբերականը տպագրել էր Արևմտահայ խորհրդի Գործադիր մարմնի մայիսի 28-ի՝ Հայաստանի վարչապետին ուղղած հայտարարությունը¹⁵: Այնտեղ փաստված էր հետևյալը. «Գործադիր մարմինը, որպէս Հայաստանի Հանրապետութեան սահմաններում ապրող արևմտահայերի ներկայացուցչական օրկան... սրտագին ողջունում է կառավարութեան կատարած ակտը և պատրաստակամութիւնն է յայտնում... իր գործօն մասնակցութիւնը բերել Միացեալ Հայաստանի գաղափարն իրականացնելու... համար»¹⁶:

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Նույն տեղում:

¹² Նույն տեղում:

¹³ Նույն տեղում:

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Նույն տեղում («Արևմտահայ փախստականներու Գործադիր մարմինն ալ համաձայն է»):

¹⁶ Նույն տեղում:

«Ճակատամարտն», առանց որևէ մեկնաբանության, տպագրել էր Միացյալ Հայաստանի անկախության հայտարարագրի պատճենը¹⁷, իսկ խմբագրականում արել էր մի ուշագրավ դիտողություն. «Մեզի համար Անկախ և Միացեալ Հայաստանի հռչակման ամենիսէն առաջ՝ զայն իրականացնելու դժուարութիւններն են կարեւոր»¹⁸: Նույն մտահոգությունն արտահայտել էր Կարո Սասունին՝ գրելով. «Եթե քաղաքական աշխարհի մէջ Միացեալ և Անկախ Հայաստանը յայտարարուի վերջնականօրէն, այս գեղեցիկ նշանաբանը պէտք ունի իրական կեանքի մէջ մեծ դժուարութիւններով գլուխ գալու»¹⁹: Հոդվածագիրն անդրադարձել էր թեր և դեմ կարծիքներին՝ պաշտպանելով ՀՅԴ տեսակետն այդ խնդրում: Նա նաև համոզմունք էր հայտնել, թե Միացյալ Հայաստանի կերտման գործը հաջողությամբ պսակելու համար անհրաժեշտ էր արտաքին քաղաքականության մեջ հաջողություններ գրանցելը, իսկ ներքին կյանքում՝ արևմտահայ և արևելահայ բոլոր կարող ուժերը միավորելը²⁰:

«Շանթ» շաբաթաթերթը ողջունել էր Միացյալ, Անկախ և Ազատ Հայաստանի մասին կառավարության հայտարարությունը: Մկրտիչ Պարսամյանը «Միացյալ և Անկախ Հայաստան» խմբագրականում հետաքրքիր զուգահեռներ էր անցկացրել մայիսի 28-ին հայության կյանքում կատարված կարևոր 2 իրադարձությունների միջև՝ գրելով. «Մայիս քսանըրորը, ըլլալով հայ հանրապետութեան յայտարարութեան թուականը, կը դառնայ նաեւ Միացեալ և Անկախ Հայաստանի պաշտօնական արտա-

¹⁷ Նույն տեղում, 26 հունիսի, 1919 թ. («Հայտարարագիր Միացյալ Հայաստանի»):

¹⁸ Նույն տեղում («Երևույթները և իրականությունը»):

¹⁹ Նույն տեղում, 29 հունիսի, 1919 թ. («Միացյալ և Անկախ Հայաստան»):

²⁰ Նույն տեղում:

յայտութիւնը»²¹: Նա իրողություն էր համարել Միացեալ և Անկախ Հայաստանը՝ կոչ անելով «անիմաստ և անզօր» բանավեճերով չքանդել եղածը²²:

«Ժամանակ» օրաթերթը, ստանալով Միացյալ և Անկախ Հայաստանի մասին մայիսի 28-ին ընդունված հայտարարության մասին ընդունված լուրը, անմիջապես փորձել էր արձագանքել՝ տալով իր գնահատականը²³: Դրա համաձայն՝ այդ ձեռնարկն իր գաղափարակիցների համար «անըմբռնելի պիտի մնայ յաւէտ», քանզի «անօթութենէ օրական 100–200 հայի մեռած պահուն, փոխանակ զանոնք ազատելու, ի՞նչպէս կ'ըլլայ, որ Երևանի Հանրապետութիւնը այսպիսի քաղաքական անիմաստ քայլեր կ'առնէ, չենք հասկնար»²⁴: «Ժամանակն» առանց մեկնաբանության տպագրել էր Հայ ռամկավար կուսակցության Կ. Պոլսի Խորհրդի հայտարարությունը, որտեղ արտահայտված էին նրանց մոտեցումները Միացեալ և Անկախ Հայաստանի որոշման մասին²⁵: Այդտեղ նշվում էր, որ Երևանի Հանրապետությունը, առանց ստանալու խորհրդարանի համաձայնությունն ու Փարիզի Ազգային պատվիրակության հավանությունը, հայտարարել էր Միացյալ և Անկախ Հայաստան՝ ինքնիրեն հռչակելով ամբողջական Հայաստանի կառավարություն և Երևանի խորհրդարանի մեջ ընդունելով 12 անհատի՝ իբրև արևմտահայության ներկայացուցիչների²⁶: Հայ ռամկավարները

²¹ «Շանթ», Կ. Պոլիս, 12 հուլիսի, 1919 թ., («Միացյալ և Անկախ Հայաստան»):

²² Նույն տեղում:

²³ «Ժամանակ», Կ. Պոլիս, 14 հունիսի, 1919 թ. («Հայ Հանրապետության կոչը»):

²⁴ Նույն տեղում:

²⁵ Նույն տեղում, 26 հունիսի, 1919 թ. («Հայտարարություն Հայ ռամկավար կուսակցության»):

²⁶ Նույն տեղում:

փաստելով, թե միացյալ ու անկախ Հայաստանի իրականացումը ամբողջ հայության բաղձանքն էր, ինչի մասին 1918 թ. նոյեմբերին հռչակել էր Փարիզի Ազգային պատվիրակությունը, հայտարարում էին հետևյալը. «Հայ ռամկավար կուսակցութիւնը, որպէս ներկայացուցիչ գաղափարային զօրաւոր հոսանքի մը, ծայնակցելով Կովկասի Հայ ժողովրդական կուսակցութեան, Երեւանի կառավարութիւնը չի ճանչնար որպէս ամբողջական Հայաստանի կառավարութիւն և մայիս 28ի քայլը կը նկատէ ապօրինի»²⁷: Բերվում էին նրանց կարծիքով ընդունելի փաստարկներ, թե Երևանի կառավարությունն ինչու՝ չէր կարող ճանաչվել իբրև ամբողջական Հայաստանի կառավարություն: Ըստ այդմ՝ կառավարությունը չպետք է պարտադրվեր, այլ պետք է ընտրվեր ժողովրդի կողմից, այնինչ «տարագրուած, փախստական ու գաղթական հայութիւնը տակաւին վերադարձած չէ իր մայրենի հողը, ուր միայն հնարաւորութիւն պիտի ունենայ իր ծայնը լսելի ընելու ընտրութեանց համար»²⁸: Խորհրդարանում ընդգրկված 12 արևմտահայերը չէին ներկայացնում նույնիսկ Կովկասում ապաստանած գաղթականներին. «Անոնք ներկայացուցիչն են միայն սահմանափակ թիւով համախոհներու»²⁹: Ըստ այս կուսակցության Կ.Պոլսի Խորհրդի՝ «թրքահայութեան միակ օրինաւոր և իրաւասու մարմինն է Բարիզի Ազգ. պատուիրակութիւնը, որ ընտրուած էր ո՛չ միայն ներկայ Թուրքիոյ հայութեան, այլ արտասահման և Կովկաս ապաստանած գաղթականութեան կողմէ»³⁰: Հայ ռամկավարների Կ.Պոլսի Խորհուրդը կուսակցության անունից իր բողոքն էր արտահայտել Երևանի կա-

²⁷ Նույն տեղում:

²⁸ Նույն տեղում:

²⁹ Նույն տեղում:

ռավարության «այս փութկոտ ընթացքին դէմ», ինչպես նաև իր կատարյալ վստահությունն էր հայտնել «Բարիզի Ազգ. պատուիրակության և անոր պատկառելի նախագահ Պօղոս Նուպար փաշայի»³¹:

«Ազատ և Միացյալ Հայաստանի հռչակումը Երևանի մեջ» վերնագրով խմբագրականն ամբողջացնում էր «Ժամանակի» տեսակետները խնդրո առարկա հարցի վերաբերյալ³²: «Հայ ազգին մէջ կայ ստուար թիւ մը խորհողներու, որ այդ հռչակումին հետեանքը քաղաքական մեծ սխալ մը և ազգին ընդհանրութեան իրաւանց ոտնահարութիւն մը կը համարեն»³³, - կարդում ենք թերթում:

Քանի որ «Ժամանակի»՝ այս թեմայով տպագրված խմբագրականները, վերլուծականները, լուրերը և հայտարարություններն ունեն բացառապես հիշյալ որոշումը մերժող ու դատապարտող բնույթ, ապա կարող ենք եզրակացնել, որ պարբերականը համակարծիք էր եղել հենց վերջին բովանդակությամբ նյութերում արտահայտված մոտեցումներին:

Վահան Շահիրիմանի խմբագրությամբ լույս տեսած «Արագած» շաբաթաթերթի մայիս-հուլիս ամիսների խմբագրականներում հստակորեն արտահայտված էր պարբերականի մոտեցումը Միացյալ և Անկախ Հայաստանի մասին ընդունված հայտարարության վերաբերյալ: «Արագածն» անվերապահորեն կողմ էր եղել այդ գաղափարին, բայց անընդունելի էր համարել դրան հասնելու միջոցներն ու ճանապարհները: «Մեծ տոնը» վերնագ-

³⁰ Նույն տեղում:

³¹ Նույն տեղում:

³² Նույն տեղում, 29 հուլիսի, 1919 թ. («Ազատ և միացյալ Հայաստանի հռչակումը Երևանի մեջ»):

³³ Նույն տեղում:

րով խմբագրականում, օրինակ, տեղեկացնելով Կ.Պոլսում Հայաստանի 1-ին հանրապետության հիմնադրման անդրանիկ տարեդարձի առթիվ կազմակերպված տոնախմբության մասին, գրված էր, թե այդ նորակազմ պետությունը «կորիզը պիտի դառնայ վաղուան Միացեալ, Ազատ ու Անկախ Հայաստանին»³⁴։ Հրապարակման համաձայն՝ տոնակատարության մասնակիցները ճառագել էին «անպատում» ուրախությամբ, քանի որ «գոհացում գտած էին հայոց բաղձանքները՝ Միացեալ ու Անկախ Հայաստանի վերջնական կազմութեամբ»³⁵։ Մեկ այլ՝ «Քանի որ կուզեն» վերնագրված խմբագրականի մեջ Վ. Շահիրմանն, անդրադառնալով թուրքական թերթերում հնչած այն տեսակետին, թե 1915 թ. «մարդասպանութեան ու պղծումի զանգուածային դէպքերը, որոնք ամբողջ աշխարհը սարսռացուցին», կատարվել էին ոչ թե թուրքական իշխանությունների կամ պետական հատուկ մշակված և հայության հանդեպ իր իսկ բնօրրան հայրենիքում հայաջինջ ծրագրից ելնելով, այլ դրանք մի «աննշան խմբակի» կողմից էին կազմակերպվել, պնդում էր հակառակը՝ հենվելով վկայությունների և փաստերի վրա³⁶։ Թուրքերը կարող են շարունակել Հայոց ցեղասպանության ուրացման իրենց քաղաքականությունը, իսկ հայերը չպիտի դադարեին այն «դիմակազերծ ընելէ, քանի որ իրենք կ'ուզեն դա»³⁷։ Իր վերլուծությունը հողվածագիրն ավարտել էր այն պնդմամբ, թե իշխան Սապահ Էդդինը և նրան համակարծիք մյուս թուրքերը չէին կարող արդարության հասնել՝ առանց «հայուն ճակատագիրը թուրք վարչութենէն անջատելու, առանց Ազատ ու Ան-

³⁴ «Արագած», Կ. Պոլիս, 31 մայիսի, 1919 թ., էջ 249 («Մեծ տոնը»)։

³⁵ Նույն տեղում։

³⁶ Նույն տեղում, 28 հունիսի, 1919 թ., էջ 297 («Քանի որ կուզեն»)։

կախ ու Միացեալ Հայաստանի՝ մը, որ զերծ պիտի ըլլայ ամեն կերպ ազդեցութենէն գողերու և մարդասպաններու խմբակի՛ն, որ դարերէ ի վեր ճարակած է Պապը Ալիի սրահներուն մէջ՝ ասարառութիւն ու պղծութիւն ու ջարդ ու բռնաբարութիւն թելադրելով իր համարին արբանեակներուն, որոնց ամբողջութիւնը կը կոչուի թուրք ժողովուրդ»³⁸:

«Արագած» շաբաթաթերթի վերոհիշյալ և այլ հրապարակումները մեզ բերում են այն համոզման, որ այս պարբերականը, մի կողմից՝ ընդունել էր Միացյալ և Անկախ Հայաստանի գաղափարը, մյուս կողմից՝ անընդունելի էր համարել դրա պատճառով հայության տարբեր շրջանակներում սկսված երկպառակությունը: Տեղին է մեջբերել այս հատվածը. «Երեւանի Հանրապետութեան կառավարութիւնը 1919 մայիս 28ին, Միացեալ Հայաստանի անկախութիւնը հռչակած է՝ յայտարարելով նոյն ատեն, թէ Հանրապետութեան խորհրդարանը ամբողջ Հայաստանի ժողովուրդը շաղկապող բարձրագոյն օրէնսդիր և գործադիր իշխանութիւնն է: Քաղաքական այս ծանրակշիռ քայլը մեծ յուզում առաջ բերած է, սակայն, ժողովրդական կուսակցութեան մէջ, որ պարտաւորեց Դահլիճին մէջ ունեցած իր անդամները հրաժարիլ: Երեւանի խորհրդարանին այս անակնկալ քայլը կարելի է հարուած մը նկատել՝ ուղղուած Բարիզի հայկ. պատուիրակութեան, որ ցարդ կը գործէր յանուն ամբողջ հայութեան և յանուն Միացեալ Հայաստանի: Ինչու՞ այս աճապարանքը, ինչու՞ այս նոր երկպառակութիւնը»³⁹:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 299:

³⁸ Նույն տեղում:

³⁹ Նույն տեղում, էջ 308 («Արձագանք»):

Թերթն իր ընդդիմախոսների հիմնական կռիվները համարում էր Միացյալ Հայաստանի կառավարության կազմության խնդիրը, որը սերտորեն շաղկապում էր նոր խորհրդարանի ընտրությունների հետ: «Հոդ է, որ հարցը կը կնճռոտի: Ժողովրդական և այլ կուսակցություններ Միացյալ Հայաստանի կառավարության պետքը չէ, որ կը մերժեն: Անոնք կը բողոքեն ա՛յն ձեւին դէմ, որով կազմուած է կառավարութիւնը, և որուն մէջ կը տեսնեն շատեր զեղծում, կամայականութիւն»⁴⁰: Նման պայմաններում, պարբերականի խմբագրակազմի կարծիքով, կառավարությունը պետք է լիներ ժամանակավոր, բայց կարելի եղածին չափ՝ ուժեղ այնքանով, որքանով նրա շուրջ համերաշխորեն կհամախմբվեին ազգային զանազան հոսանքները, կազմակերպությունները, հաստատությունները⁴¹: Ըստ «Արագածի» դիրքորոշման՝ զորեղ և ողջ հայության վստահությունը, համակրանքն ու օժանդակությունը վայելող կառավարություն ունենալու համար չպետք էր անտեսել Փարիզում գործող հայկական պատվիրակությանը⁴²: Միայն էր համարում այդ պատվիրակությունը միայն դիվանագիտական մարմին նկատելը՝ գտնելով, թե նրա իրավասությունները սահմանափակ էին. «Լաւագոյն պիտի ըլլար, որ մէկ կողմէն՝ Երեւանի Հանրապետութեան ներկայացուցիչները, միւս կողմէն՝ Բարիզի հայկ. պատգամաւորութիւնը համախորհուրդ ընտրէին Միացյալ Հայաստանի առժամեայ կառավարութիւնը, որ պիտի գործէր ու ղեկավարէր մինչեւ ա՛յն օրը, ուր Միացյալ Հայաստանի սահմանները կը ճշդուին, տարագրեալները կը վերադառնան և բնականոն կեանքը կը վերսկ-

⁴⁰ Նույն տեղում, 5 հուլիսի, 1919 թ., էջ 320 («Միացյալ Հայաստանի անկախությունը և կառավարությունը»):

⁴¹ Նույն տեղում:

սի: Անկէ վերջ Միացեալ Հայաստանի հայութիւնն է, որ իր օրինաւոր քուէովը պիտի ընտրէ բուն օրէնսդիր ժողովը, որմէ կը բղխի գործադիր իշխանութիւնը»⁴³:

Ամփոփում

Ամփոփելով՝ կարող ենք փաստել, որ Միացյալ և Անկախ Հայաստանի մասին հայտարարութիւնն ու կոչը, դրանց առնչվող կողմ և դեմ կարծիքներն ու տեսակետները իրենց արձագանքն են գտել Կ. Պոլսում լույս տեսնող հայկական առաջատար պարբերականներում: Այդ հրապարակումների ուսումնասիրութիւնը ցոյց է տալիս, որ դրանք միանշանակ չեն ընդունվել Հայոց ցեղասպանութիւնից հետո Թուրքիայի մայրաքաղաքում հավաքված արևմտահայության գաղափարական տարբեր տեսակետներ ունեցող շերտերի կողմից: Կարծիքները կարելի է բաժանել 2 խմբի:

- 1-ին տեսակետն արտահայտող պարբերականները («Ճակատամարտ», «Շանթ») ունենին դաշնակցական ուղղվածություն կամ համակիր էին այդ կուսակցության դիրքորոշումներին: Դրանք համամիտ էին այդ որոշմանը:

- 2-րդ տեսակետն արտահայտում էին Հայ ռամկավարների և Ժողովրդական կուսակցությունների մոտեցումները պաշտպանող պոլսահայ պարբերականները («Ժամանակ», «Արագած»), որոնց կարծիքով՝ այդ հայտարարութիւնը չէր ամբողջացնում ողջ արևմտահայության կամ նրա մեծամասնության տեսակետները:

⁴² Նույն տեղում:

⁴³ Նույն տեղում:

Այս խմբերի մեջ ընդգրկված պոլսահայ պարբերականները բերում էին փաստարկներ՝ իրենց պատկերացումները հիմնավորելու համար: Ընդ որում, պետք է ասել, որ դրանք բավական համոզիչ էին, թեև կյանքը ցույց տվեց, որ կենսունակ էին Միացյալ և Անկախ Հայաստանի գաղափարը պաշտպանողների հրապարակումները:

100 տարվա հեռավորությունից այսօր կարող ենք արձանագրել, որ հիմնված հայոց պետականությունը, թեկուզ դեռևս իր փոքրածավալ տարածքով, հանգամանքների բերումով վերածվեց համահայկական և հայակենտրոն հայրենիքի, դարձավ աշխարհասփյուռ հայության սիրտը, որն առաջնորդում է միահամուռ ջանքերով պահանջատիրական պայքարի՝ հանուն Միացյալ Հայաստանի և հանուն մեր բռնազավթված բնօրրան-հայրենիքի բոլոր մասերի միավորման:

Мариам В. Овсепян, *Институт истории НАН РА, к.ф.н.*, Отклик прессы издаваемой в Константинополе на объявление о Единой и Независимой Армении.

Объявление о Единой и Независимой Армении нашло широкий отклик на страницах армянских передовых изданий Константинополя. Изучение этих публикаций показывает, что слоями западноармянского общества они воспринимались неоднозначно. Мнения разделились на 2 группы.

Первая группа – это издания имеющие дашнакское направление. Естественно, что они поддерживали политику проводимую властями 1-ой армянской республики и целиком были единодушны с этим решением.

Другую точку зрения поддерживали издания, которые разделяли взгляды Армянских рамкаваров и Народной партии. Они считали, что это Объявление не поддерживается большинством западных армян.

Для обоснования своих видений издания приводили свои доводы, которые были довольно таки вескими. Публикации, поддерживающие идею Единой и Независимой Армении были более живучи.

Mariam V. Hovsepyan, *Institute of History of the NAS RA, PhD in Philology, The Reaction of the Statement on United and Independent Armenia on the Pages of the Armenian Press of Constantinople.*

The statement on a united and independent Armenia found its response on the pages of Armenian leading publications of Constantinople. The study of these publications shows that they were ambiguously accepted by layers of different ideological views of Western Armenians gathered in the capital of Turkey after the Armenian Genocide. These points of view can be divided into 2 groups:

The publications expressing the first point of view had federative orientation. Naturally, they defended the policy pursued by the authorities of the First Republic of Armenia and agreed with this decision.

The second point of view was expressed by the publications of Constantinople supporting the approaches of the Armenian Ramgavar party and the Populist party, in the opinion of which this statement did not generalize the views of the majority of Wes-

tern Armenians.

The publications of Constantinople involved in these groups brought arguments to substantiate their ideas. At the same time, they were quite convincing, although life has shown that the publications of the defenders of the idea of a united and independent Armenia were viable.